

JAZYKOVÁ SEBAREALIZÁCIA¹

JURAJ DOLNÍK

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

DOLNÍK, Juraj: Linguistic self-actualization. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2023, Vol. 74, No. 2, pp. 421–438.

Abstract: The author's intention is to contribute to the interpretation of linguistic self-actualization as a specific form of human self-actualization. In the first part of the text, he discusses self-actualization from an anthropological, philosophical and psychological point of view, in order to be able to formulate a definition of the relevant term. He develops the thesis that self-actualization is a constitutional property of man as a being of his kind and a constituent of the individual, observable in his ontogenesis. He introduces the term self-actualization base and describes it as a structure that determines the authentic way of human activity. Against this background, he approaches the interpretation of language self-actualization and defines the terms mentalization, acquisition, and operational language self-actualization. For him, linguistic self-actualization is an activity by which the user responds to mentalization, socialization and flexible expression needs. How an individual realizes this activity depends on his will to freely navigate the world of signs, language rules and language operations, on his semiotic-practical, imitative and operational practical intelligence disposition, as well as on his decision-making disposition, applied when choosing from options in specific conditions of language use.

Keywords: linguistic self-actualization, self-actualization base, language mentalization, acquisition, operation

SEBAREALIZAČNÁ BÁZA

Štúdia je príspevkom k objasneniu konceptu jazyková sebarealizácia, chápaná ako jeden z prejavov sebarealizácie človeka. Sebarealizácia je konštitučná vlastnosť človeka ako bytosti svojho druhu a, pravdaže, aj konštituent jednotlivca, pozorovateľný v jeho ontogenéze. Evolučné vynáranie človeka z prírodného sveta – antropotvorný proces – bolo formovaním jeho sebarealizačnej bázy ako komplexu dispozícií na životné formy nad rámcom prírodnej určenosti. Tento komplex zahŕňa dispozíciu na interpretáciu, prejavovanie svojej vôle, rozhodovania a cieľavedomé aktivity. Tieto dispozície sa utvárali na podklade sebaoslobodzovania, ktoré nadväzovalo na inštinkt slobody (jeho typickým prejavom je pudová reakcia zvierat'a na prekážky zabráňujúce jeho voľnému pohybu) a prebiehalo ako subjektivizačný proces. Subjektivizáciou sa tu nazýva proces, v ktorom prírodný tvor sa evolučne formoval na ľud-

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0176.

skú bytosť a tým nadobúdala status subjektu, nastoľujúceho vzťah subjekt – objekt: vzťah človeka k prírode, ktorý sa vymaňoval z jej absolútnej určenosti. K inštinktu slobody, ktorým je vybavený organizmus na to, aby čelil obmedzeniam svojho správania v súlade s jeho danosťami, pribudla vôľa k slobode. Evolučné navodenie tejto vôle bolo prvotnou podmienkou možnej sebarealizácie rodiaceho sa subjektu. Evolučne sa muselo generovať chcenie zbaviť sa obmedzenosti vlastného správania vlastnými danosťami (teda chcenie byť v stave negatívnej slobody), aby sa mohlo realizovať chcenie „býť svojím vlastným pánom“ (teda chcenie realizovať pozitívnu slobodu; ide o pojmy negatívna a pozitívna sloboda v duchu tradičného výkladu vyhroteného v práci Isaiaha Berlina, 1993).

Evolučné zrenie vôle k slobode muselo byť späť so zrením dispozície na vyslobodenie sa z totálnej moci prírody (z tejto perspektívy sa nám ukazuje, že schopnosť je v službách vôle: schopnosti má človek preto, aby mohol realizovať svoju vôľu, teda schopnosť je nástroj vôle). Bola to interpretačná dispozícia, ktorá vzišla z „interpretačného“ inštinktu (evolučne predľudská bytosť dokázala napr. „interpretovať“ pachovú stopu, „pripísať“ jej význam tým, že ňou identifikovala pôvodcu, čo malo pre túto bytosť osobitný význam). Interpretácia bola prostriedkom negatívnej aj pozitívnej slobody. Bytosť sa začala formovať ako subjekt, keď začala rozumieť svetu. Interpretáciou toho, čo vnímala a skusovala vo svojom prostredí, začala rozumieť vzťahom i súvislostiam vo svete a tak konať. Konaním na základe rozumenia fragmentom sveta subjekt nadobúdala negatívnu slobodu – negoval svoju obmedzenosť, výlučnú určenosť prírodou tým, že interpretáciami ju odstraňoval – a súčasne si utváral svet pozitívnej slobody tým, že využívaním interpretačnej dispozície a následným konaním realizoval svoje možnosti ako bytosť svojho druhu. Subjekt sa evolučne stváňoval ako interpretačno-praktická bytosť na základe vôle k slobode, ktorú v sebe objavil, keď si začal uvedomovať, že preferuje slobodu pred neslobodou. Svoju vôľovú dispozíciu prejavoval praktickou činnosťou, pri ktorej sa navodzovala dispozícia na rozhodovanie – na voľbu z možností.

Sebarealizačná báza človeka sa teda utvárala v konštitučnej etape jeho vývoja ako jeho zakladajúca existenčná vlastnosť, ktorá mu objektívne predurčila existenčnú rolu slobodnej bytosti, vybavenej vôľovou, interpretačno-praktickou a rozhodovacou dispozíciou. Ide o zakladajúci poriadok človeka ako aktívnej bytosti, reprezentujúci racionalitu jeho aktívneho bytia, ktorá pôsobí ako normativita, lebo „rationalita je v podstate normativita v každom ohľade (...) je všade tam, kde sú normy“ (Višňovský 2005, s. 4). Normativita zahŕňa „existenciu štruktúr (princípov, pravidiel, vzorcov), ktoré tvoria *poriadok* nejakého procesu (myslenia a konania) i bytia“ (tamže). Sebarealizačná báza ako antropotvorná štruktúra je normativita, ktorá určuje autentický spôsob aktivity človeka: spôsob aktivity je autentický, keď zodpovedá existenčnej role slobodnej bytosti. Autenticita predpokladá udržiavať pri živote vôľu k slobode, interpretačno-praktickú i vlastnú rozhodovaciu dispozíciu (porov. napr. s autenticitou artikulácie, ktorá je určená artikuláčnou bázou).

Čo znamená „udržiavať pri živote vôľu k slobode“? Myslí sa na subjektívnu vôľu: v subjekte sa neutlmuje vôľa k slobode. To plynie z normativity sebarealizačnej bázy. Normativita je objektívne pôsobiaca sila, ktorá sa v subjekte transformuje na jeho vôľu. Táto transformácia je možná preto, lebo aj táto pôsobiaca sila je vôľa – objektívna vôľa sa transformuje na subjektívnu. Nejde len o metaforické použitie výrazu *vôľa*? Výklady v prácach autora (Dolník 2018 a 2021) túto otázku už ozrejmovali. Využívajúc plodné podnety panvoluntaristických myšlienok Arthura Schopenhauera, ktorý vychádza z toho, že vôľa je vlastná ľuďom, zvieratám i anorganickému svetu, prejavuje sa „v každej slepo pôsobiacej prírodnej sile i v uváženom konaní človeka“ (Schopenhauer 2010, s. 178), autor prichádza k záveru, že vôľa je spôsob existencie organického aj anorganického sveta. Objekty a javy sveta existujú ako vôľa k existencii, ktorá je zakódovaná v ich existenčnom poriadku, reprezentujúcom ich racionalitu. To je objektívna vôľa (porov. s pudom sebazáchovy u človeka), pôsobiaca ako normativita, z ktorej vzišla subjektívna vôľa – vôľa človeka v bežnom chápaní.

V štruktúre sebarealizačnej bázy je teda zakódovaná objektívna vôľa – vôľa k slobodnej existencii (ako spôsob existencie bázy) –, z normatívnej sily ktorej vzišla subjektívna vôľa k slobode (prebehol vôľový transformačný proces) v spätosti s interpretačno-praktickými a rozhodovacími aktivitami formujúceho sa subjektu. V evolúcii subjekt sa neformoval s vedomím, že sa chce vyslobodiť zo zajatia prírody („chcem byť slobodný“), ale svojimi interpretačno-praktickými a rozhodovacími reakciami naplňal objektívnu vôľu k slobodnej existencii, čo pozvoľna viedlo k jej transformácii na subjektívnu vôľu – „chcem byť slobodný“. Len čo sa utvára nejaká štruktúra, pôsobí objektívna vôľa – vôľa k existencii ako fundamentálny spôsob jej existencie. Sebarealizačná báza sa utvárala pôsobením objektívnej vôle k slobodnej existencii, čiže normativity formujúceho sa spôsobu jej existencie, ktorú si subjekt internalizoval ako svoju (subjektívnu) vôľu.

INTERPRETAČNO-PRAKTICKÁ A ROZHODOVACIA DISPOZÍCIA

Sebarealizačná báza, utváraná v procese formovania človeka ako bytosti svojho druhu, určila jeho bytostnú povahu a svojou normativitou stanovila fundamentálne meradlo jeho životných foriem. Ak sa život človeka vyvíja ako kultivovanie sebarealizačnej bázy, teda ako jej rozšírená reprodukcia, rozvíjajúce pokračovanie v jej utváraní, jeho život je autentický, objektívne dobrý. Kultivovanie tejto bázy sa deje rozvíjaním interpretačno-praktickej dispozície, a teda subjektu v jeho duchovnej a praktickej modalite. Rozvíjaním tejto dispozície sa stupňuje sloboda subjektu: čím viac rozumie svetu, tým je slobodnejší. Zásadný význam má rozumenie vzťahom a súvislostiam, ktoré sú nevyhnutné, a súčasne rozumieť tomu, že nevyhnutné je síce to, čo vo svojej podstate musí byť (nemôže nebyť), ale ako sa prejaví, závisí od podmienok, takže vzhľadom na to je relatívna (čiže nevyhnutnosť neexistuje len v podobe absolútnej nevyhnutnosti). Pre slobodu človeka je rozhodujúce praktické ovláda-

nie nevyhnutnosti, doplnenie jej duchovného ovládania schopnosťou prakticky ju využívať, čiže ju realizovať ako formu vlastnej cieľavedomej činnosti. Hovoriac o objektívnom zákone ako nevyhnutnosti, filozof usudzuje: „Len tým, že objektívny zákon premeníme na formu vlastnej vedomej predmetnej činnosti, slúžiacu našim potrebám a záujmom, ktorú sme schopní aj sami kontrolovať, môžeme zmeniť objektívnu nevyhnutnosť z formy vonkajšieho prinútenia na formu nášho vlastného sebaurčenia. Len tak môžeme premeniť nevyhnutnosť na slobodu, resp. dosiahnuť zjednotenie nevyhnutnosti a slobody“ (Černík 1984, s. 619). Sebarealizácia sa tu ukazuje ako realizácia dispozície na rozumenie nevyhnutnostiam vo svete a dispozície na ich praktické ovládanie, prejavujúce sa v tom, že sa transformovali na formu vlastného sebaurčenia. To je interpretačno-praktická sebarealizácia, dávajúca najavo, čím môže byť človek, ak uskutoční svoje možnosti ako duchovný aj praktický subjekt, ktorý je evolučne nastavený na slobodu, umožňujúcu sebaurčenie.

Tým, že nevyhnutnosť v závislosti od podmienok sa prejavuje v mnohotvárných javových formách, „poskytuje objektívnu možnosť voľby, a tým aj možnosť slobody ľudského konania“ (op. cit., s. 615). Bez možnosti voľby, samozrejme, niet slobody, je len konanie vonkajším prinútením. A možnosť voľby si vynucuje rozhodovanie, vybavenie subjektu rozhodovacou dispozíciou, späťou so znalostnou orientáciou, ktorá je potrebná na slobodné rozhodovanie, rozhodovanie na základe slobodnej vôle, ktorá zaručuje racionálnosť rozhodnutí. Rozhodovania opreté o slobodnú vôľu (teda nie o ľubovôľu) sú predpokladom stupňovania sebarealizačnej slobody, gradácie tejto slobody zveľaďovaním duchovno-praktického ovládania nevyhnutnosti. Ale nejde len o duchovné zmocnenie sa nevyhnutnosti, ale aj o spoznanie možnosti voľby pri jej praktickom ovládaní, ďalej o to, že subjekt „musí dostatočne poznať svoje základné potreby a záujmy (...) porovnať objektívne možnosti (podmienky) so svojimi potrebami a záujmami, resp. so svojimi hodnotovými vzormi, normami a ideálmi“ (op. cit., s. 616). Ide o slobodnú sebarealizačnú adaptáciu. Nasađením svojej interpretačno-praktickej a rozhodovacej dispozície subjekt sa racionálne adaptuje na nevyhnutnosť a jej možné prejavy, a tak slobodne realizuje svoje potreby a záujmy, ciele a ideály.

SEBAREALIZÁCIA AKO PREJAV SEBAURČENIA

Tým, že človek v životných aktivitách realizuje seba z vlastnej vôle, prejavuje svoje sebaurčenie. Evolučný zrod človeka bol začiatok jeho emancipácie, v dejinnom pokračovaní ktorej bol vystavený rozhodovaniu, ako má určiť svoj život vzhľadom na jeho principiálne možné usmernenia. Človek v ére formujúceho sa renesančného svetónázoru, ale ešte pod vplyvom stredovekého chápania univerza, videl svoje miesto v ňom tak, že je jedinečný svojou slobodou, umožňujúcou určovať si svoj život sám, lenže ocitol sa pred možnosťou zásadne viesť svoj život v jednom z dvoch smerov. Paradigmatický predstaviteľ tejto éry vnímal svet ako priestor s tromi fundamentálnymi

mi sférami, a to so sférou rastlín, zvierat a božského, z ktorej môže vzísť racionálny poriadok, a preto je najvyššou sférou v štruktúre sveta (zodpovedá to stredovekému chápaniu svetového poriadku). Človeka vidí v strede takto štruktúrovaného sveta s možnosťou pohybu hore, alebo dole. Vychádza z toho, že „sme sa narodili v rámci podmienky, že máme byť tým, čím chceme byť“ (Pico 1997, s. 9). Ale sme aj pred voľbou: „Môžeš sa odkloniť dole smerom k zvieraciemu, môžeš sa z vlastnej vôle znovu zrodiť s nasmerovaním hore do božského“ (tamže). Zvestovateľ renesančného svetónázoru Giovanni Pico della Mirandola prisúdil človeku na základe jeho schopnosti smerovať k božskému čelnú pozíciu v štruktúre sveta a tým zdôvodnil aj pravý cieľ jeho života, jeho orientáciu pri vlastnom určovaní svojho života. Sebaurčenie je záležitosť slobodnej vôle, ale voľba smeru je hodnotovo zaťažená.

Myslenie o sebaurčení z takého prístupu vedie k vertikálno-horizontálnej koncepcii orientácie človeka vo vlastnom živote, ktorú opísal a vysvetlil P. Sloterdijk (2009). Človek si môže určiť vlastný život tak, že sa snaží o niečo vyššie, ako je on sám, jeho faktické ja, alebo tak, že jeho snaha je zameraná na individualizáciu, posilnenie svojej individuálnej alebo kolektívnej identity. V prvom prípade určuje svoj život pod vertikálnym napätím, plynúcim z požiadaviek onoho vyššieho, v druhom prípade jeho sebaurčenie spočíva vo vedení takého života, ktorým sa vymedzuje ako individuum, teda odlišuje sa od iných. Podľa citovaného filozofa súčasným trendom je horizontálna orientácia (porov. Dolník 2021). Moderný človek, do stvárniovania ktorého výrazne zasahuje veda a technika, sa upína na seba, na spokojný život, spochívajúci v uspokojovaní svojich potrieb a zvyšovaní životného komfortu. Žije v atmosfére nasiaknutej životnou filozofiou moderny, ktorá podporuje zameranie človeka na to, aby pomocou vedy a techniky menil svet tak, že sa čoraz viac uspokojujú jeho potreby a odstraňuje sa čoraz viac zla (porov. Kríza 2018). Táto filozofia je aj v pozadí vplyvného komunikačného modelu M. B. Rosenberga (2001), ktorého jadrom je presvedčenie, že na to, aby ľudia boli šťastní, musia byť uspokojované ich potreby, lebo inak reagujú negatívnymi emóciami, čo vedie k násilnej komunikácii. Z toho plynie, že toto dáva zmysel sebaurčeniu, a tak sebarealizácia ako prejav sebaurčenia znamená aj oslobodzovanie sa od niečoho vyššieho a od „vertikálneho napätia“. Akoby človek moderny už nepotreboval pravdu o svete, ukazujúcu cestu sebaurčenia a dávajúcu zmysel sebarealizácii. Akoby zdroj tohto zmyslu bol už vo vnútornom svete človeka bez jeho vzťahovanosti na vonkajší svet, čo znamená zlomový prístup k chápaniu sebaurčenia, ktorý však vyvoláva minimálne rozpačitosť: V koncentracii na uspokojovanie potrieb a zvyšovanie komfortu spočíva hodnota sebarealizačnej slobody?! Žiada sa aspoň nakrátko sa sústrediť na potreby v tomto kontexte.

SEBAREALIZÁCIA A POTREBY

Téma potreby človeka je pevne zakotvená v psychológii osobnosti, v ktorej je včlenená do výkladu motívov. Psychológ vychádza z toho, že „pojem potreby vyjadru-

je základná formu motívu, a to ve smyslu nějakého deficitu (nedostatku) v biologické či sociální dimenzi bytí“ (Nakonečný 1998, s. 125). Klasickou sa stala hierarchizácia potrieb klinického psychológa A. H. Maslowa: základné potreby (fyziologické a potreby bezpečia), psychologické potreby (potreby prináležitosti a lásky) a potreby sebaaktualizácie. Potreby sebaaktualizácie (čiže sebarealizácie) sa týkajú realizácie vlastných schopností (duševného potenciálu), osobného rastu, zahŕňajúceho kognitívne a estetické potreby (porov. op. cit., s. 130). Tieto potreby – potreby rastu – sa vyskytujú len „u mála ľudí, ktorí jsou dobře adjustováni a jsou uspokojeni ve svých základních a psychických potřebách, váží si sebe sama a respektují své sebepojetí“ (tamže). Sú to vývojovo najvyššie potreby. Z perspektívy evolúcie, antropogenézy, sebarealizácia je však antropotvorná aktivita – človek utváral seba realizáciou svojich antropotvorne relevantných možností, svojho potenciálu, zahŕňajúceho budúci stav „kým môže byť“. Identifikovali sme ju ako interpretačno-praktickú aktivitu, ktorá bola objektívnou nevyhnutnosťou na konštituovanie človeka ako bytosti svojho druhu. Podľa filozofa potreba je „proces premeny objektívnej nevyhnutnosti na subjektívny pocit nevyhnutnosti, určujúci zameranosť a cieľ ľudskej činnosti“ (Černík 1984, s. 469 – 470). Pociť a potom vedomie nevyhnutnosti interpretačno-praktickej aktivity, teda ich tlak v zmysle „musím také aktivity vykonávať“, sú základnou orientačnou oporou sebarealizačnej slobody, poskytujú základnú orientačnú istotu pri otázke, ako mám využívať slobodu pri realizácii svojich možností, stvárňovaní svojho života.

Z tohto hľadiska potreba sebarealizácie (sebaaktualizácie u Maslowa) nie je vývojovo najvyššou, ale antropoizačnou potrebou, chápanou ako potreba udržiavať (reprodukovať) antropotvornú aktivitu, identifikovanú ako interpretačno-praktická aktivita (porov. s výkladom otázky, čo znamená udržiavať pri živote vôľu k slobode). Výraz antropoizácia má vyjadriť, že spôsob zrodu človeka ako bytosti svojho druhu určil fundamentálny spôsob jeho života, čo je v jeho vnútornom svete zakódované ako zosubjektívnená objektívna potreba, ktorej neuspokojovanie sa prejavuje ako deficit vo fundamentálnom spôsobe života, teda v spôsobe zodpovedajúcom antropotvornému spôsobu existencie. Ak hodnotu sebarealizačnej slobody vidíme v uspokojovaní potrieb a zvyšovaní životného komfortu, z tohto hľadiska má zásadný význam dodatok o fundamentálnosti antropoizačnej potreby, o potrebe pokračovania v poľudšťovaní bytosti, vyúsťujúcom do podoby súčasného človeka. Touto potrebou sebarealizačná sloboda je orientovaná na väzbu človeka so svojou genézou.

DEFINÍCIA SEBAREALIZÁCIE

Predchádzajúce výklady vyúsťujú do definície pojmu sebarealizácia, ktorá sa dá špecifikovať ako antropologická, formulovaná z pozície náuky o človeku ako aktívnej bytosti, zrodenej v sebaoslobodzovacom procese v prírodnom svete. Prístup k definícii je určený prostým úsudkom, že sebarealizácia je aktivita, ktorej rámcová štruktúra je daná všeobecnou štruktúrou činnosti, teda vzťahom prvkov motív – prostrie-

dok – cieľ. Definícia znie: Seberealizácia je aktivita univerzálne motivovaná antropizačnou potrebou, uspokojovanou aktivovaním slobodnovôľovej, interpretačno-praktickej a rozhodovacej dispozície a pretavenou na realizovaný prvok vlastného potenciálu a prejav sebaurčenia. Univerzálne znamená, že táto potreba je „vždy a všade“ motívom seberealizácie, jej „hlbkovou“, existenčnou motiváciou, teda jej existenčnou kauzalitou. Vo vzťahu tejto potreby k cieľu je zakódovaný zmysel seberealizácie. Uspokojovaním potreby antropotvorného spôsobu existencie (antropizačnej potreby) subjekt realizuje svoje možnosti a určuje formy svojho života, čo dáva zmysel jeho seberealizácii. Keďže antropizačná potreba je zosubjektivením objektívnej danosti – nevyhnutnosti antropotvorne relevantných aktivít v evolučnom procese –, tento zmysel je odrazom slobody subjektu, rámcovanou jeho vertikálnou orientáciou (orientáciou na nevyhnutnosť ako „deontickú“ silu), ktorá mu ukazuje cestu pri sebaurčení: cestou k sebaurčeniu nie je ľubovoľné konanie, považované za prejav slobody, ale slobodné konanie, podmienené rozumením zodpovedajúcej nevyhnutnosti vo svete, teda prekonávaním vlastnej obmedzenosti (neslobody) danej nerozumením nevyhnutnosti. Táto podmienenosť sa naplňa fungovaním komplexu spomínaných dispozícií ako prostriedku seberealizácie, ktorých aktivácia je aktualizáciou seberealizačného potenciálu. Preto je štruktúra tohto prostriedku fundujúcim poriadkom sebaurčujúceho človeka, v ktorom je zakódovaná jeho objektívna vôľa, aj seberealizačnou bázou ako predpokladom prejavovania a rozvíjania svojich možností.

Uvedeným spôsobom sa definuje individuálna seberealizácia, ale v duchu tejto definície môžeme určiť aj seberealizáciu kolektívneho subjektu. Kolektívna seberealizácia je motivovaná kolektivizačnou potrebou, chápanou – analogicky s antropizačnou potrebou – ako potreba kolektívotvorného spôsobu existencie, t. j. potreby správania a konania v zmysle kolektívotvorných aktivít. Ide jednak o správania a konania s kohéznym účinkom a jednak o aktivity na základe súčinnosti jednotlivcov s kolektívnym efektom, čiže o správania a konania utvárajúce a reprodukujúce normy (v najširšom zmysle) a aktivity s kolektívnym výsledkom, podloženým kolektívnou vôľou. Kolektivizačná potreba sa uspokojuje súčinnosťou jednotlivcov pri aktivácii ich slobodnovôľovej, interpretačno-praktickej a rozhodovacej dispozície a jej uspokojovaním sa realizuje potenciál kolektívu i jeho sebaurčujúca schopnosť. V poriadku tejto súčinnosti je zakódovaná objektívna vôľa kolektívu a samotný poriadok tvorí kolektívnu seberealizačnú bázu.

MENTALIZAČNÁ JAZYKOVÁ SEBAREALIZÁCIA

Človek existuje v rozličných modalitách, čo sa odráža v aspektoch jeho seberealizácie. Fundujúcim spôsobom jeho existencie je jazyková modalita, takže jazyková seberealizácia je dominantný aspekt v jeho spôsobe existencie. Výrazom jazyková (existenčná) modalita sa tu vyjadruje, že človek existuje ako prirodzený nositeľ jazyka, ktorý má evolučne navodené predpoklady na jazyk prevyšujúci jazyky iných tvo-

rov svojou komplexnosťou a možnosťami jeho používania, a jeho život prebieha ako jeho interakcia so svetom sprostredkovaná jazykom i so samotným jazykom: jazyk pôsobí na neho a on pôsobí na jazyk. V tomto vzájomnom pôsobení realizuje svoje jazykové možnosti, týkajúce sa duchovného a praktického ovládnutia sveta, osvojovania jazyka i operácií s jeho prostriedkami. Existencia človeka v tejto modalite má pre neho zásadný význam, pretože je nevyhnutnou podmienkou bytia individuálneho aj kolektívneho subjektu. Zakladajúcim faktorom tejto modalite je semiotický vzťah človeka k svetu. Všimnime si najprv jazykovú sebarealizáciu so zreteľom na tento vzťah, ktorý sa tu špecifikuje prívlastkom mentalizačný. Jazykovou sebarealizáciou človek stvára svoj život v jeho jazykovom aspekte, čo zahŕňa aktivity vyvolané mentalizačnou potrebou, ktorá sa dá uspokojiť len ľudským jazykom. Jej definícia, analogická s definíciou sebarealizácie, znie: Mentalizačná jazyková sebarealizácia je aktivita motivovaná potrebou mentalizácie sveta a sociálneho života, uspokojovanou aktiváciou vôľovej dispozície na slobodnú orientáciu v semiotickom svete, semioticko-praktickej a rozhodovacej dispozície a pretavovanou na realizované prvky vlastného mentalizačného a praktického potenciálu a na prejav jazykového sebaurčenia. Výrazová štruktúra mentalizácia sveta označuje mentálne spracovanie podnetov sveta, ktoré zahŕňa konštruovanie mentálnych ekvivalentov k fragmentom sveta (fragmentom v najširšom zmysle) a vnútorných stavov kontrasubjektov v sociálnej interakcii, ako aj vytváranie faktov mentálnej reality a navodzovanie citových a vôľových responzií. Špecifikuje sa ním obsah antroipoizačnej potreby v jej genéze i postupnej diferenciacii. Prvotné je konštruovanie ontologických ekvivalentov, založené na mentálnej registrácii relevantných spoločných vlastností objektov, a teda vyúsťujúce do tried, redukujúcich komplexnosť sveta a uľahčujúcich orientáciu v ňom. K prvotnej potrebe pribudli ďalšie „ekvivalenčné“ potreby, ako navodzovanie kognitívnej, imaginárnej a fiktívnej ekvivalencie, vyvolané adaptačným tlakom na subjekt pri mentalizácii sveta, ktorá sa neobmedzuje konštruovaním ontologických ekvivalentov. Subjekt sa adaptuje na špecifické prejavy potreby mentalizácie sveta, uplatňujúc svoju potenciálnu mentálnu flexibilitu, ktorá sa v tomto prípade prejavuje ako schopnosť homogenizovať nad rámcom ontologickej homogennosti (registrácie spoločných vlastností). Ide o kognitívnu homogenizáciu, ktorá spočíva v mentálnom pretváraní (transformácii) objektov, realizovanom ako prisudzovanie vlastností, na základe ktorých sa objekty zaraďujú do tried, s ktorými nie sú ontologicky ekvivalentné (kognitívna ekvivalencia, napr. *krutosť*: vlastnosť sa mentálne pretvára na predmet, a tak sa *krutosť* zaraďuje do triedy predmetov), ďalej o imaginárnu homogenizáciu, založenú na mentálnom dotváraní, kompletizovaní, imaginárnom sprítomňovaní niečoho (imaginárna ekvivalencia, napr. „pštros“ je vták, ale imaginárne ho kompletizujeme), aj o fiktívnu homogenizáciu, realizovanú pri metaforizácii, pri ktorej sa mentálne navodzuje sprievodný klasifikačný vzťah (fiktívna ekvivalencia, založená na fiktívnej klasifikácii; problematika ekvivalencie zo sledovaného hľadiska sa osvetľuje v práci Dolník 2013, s. 142 – 160).

Konštruovanie mentálnych ekvivalentov vnútorných stavov kontrasubjektov v sociálnej interakcii sa týka kongruencie ich mentálnych stavov ako predpokladu medziľudského vzťahu. Navodzujú sa mentálne štruktúry, o ktorých sa subjekty domnievajú, že sú aspoň aproximatívne kongruentné, t. j. hypotetické ekvivalenty, ekvivalencie s predstavou o istej miere určitosti. Sú to štruktúry reprezentujúce zámery subjektov navodiť „scény spoločnej pozornosti“, v rámci ktorej vykonávajú referenčné akty (k tejto „scéne“ porov. Tomasello 2015). Na tejto scéne sa vytvárajú aj fakty mentálnej reality, ako oznam, sľub, vyhrážka a pod., na základe mentálneho spracovania podnetov vychádzajúcich z variability sociálneho života. Podnety z tejto variability sú také, že vyvolávajú citové i vôľové responzie. Ekvivalencia mentálnych štruktúr kontrasubjektov sa teda vzťahuje aj na ich vnútorné stavy, ktoré sú relevantné pre realizáciu intencií v sociálnej interakcii.

Prvotným prostriedkom uspokojovania potreby mentalizácie sveta a sociálneho života je aktivácia vôľovej dispozície na slobodnú orientáciu v semiotickom svete, čo znamená navodenie stavu, že subjekty chcú, aby sa minimalizovali prekážky pri orientácii v tomto svete (negatívna sloboda) a súčasne sa optimalizovalo uplatňovanie ich možností (pozitívna sloboda). Pri mentalizácii sociálneho života prekážky sa minimalizujú tým, že subjekt dáva kontrasubjektu jazykové podnety (podporované parajazykovými a mimojazykovými stimulmi), ktoré mu – podľa neho – umožnia s najväčšou pravdepodobnosťou konštruovať ekvivalenty k aktuálnym štruktúram v jeho mentálnom svete (kontrasubjekt je oslobodený od obmedzovania defektnými jazykovými podnetmi). Ide však aj o to, aby subjekt optimálne uplatňoval a rozvíjal svoje jazykové možnosti, využíval jazykovú slobodu, čo, pravda, predpokladá primeranú jazykovú pripravenosť, resp. otvorenosť kontrasubjektu (typickým príkladom je originálna metaforická mentalizácia sveta, ktorá vyžaduje recepcnú pripravenosť kontrasubjektu). V prípade mentalizácie sveta prekážky pri orientácii sa minimalizujú tým, že subjekty si v jazykovej praxi internalizovali znakové reakcie na (referenčné) podnety sveta ako nutnú podmienku jeho zduchovňovania. Pri uspokojovaní sledovanej potreby sa aktivuje vôľová dispozícia na orientáciu v týchto reakciách, ktorá je slobodná tým, že je založená na ich praktickom ovládaní ako mentalizačnej nevyhnutnosti. Úspešnosť („pravdivosť“) mentalizačných aktov v konkrétnych podmienkach používania jazyka potvrdzuje túto orientáciu.

„Výkonným“ prostriedkom uspokojovania sledovanej potreby je semioticko-praktická dispozícia. Vôľou podmienená mentalizácia sveta a sociálneho života sa realizuje aktiváciou tejto dispozície. Zrenie semiotickej dispozície bolo procesom vedúcim k formovaniu protočloveka a disponovanie schopnosťou semiotizovať svet znamenalo, že protočlovek sa stal človekom vyslobodením sa z absolútnej moci prírody (zo stavu totožnosti s prírodou). Vnímaním foriem, ktoré mali istý význam, človek objavoval svet, čiže k svetu má prístup ako k sfére znakov. Disponovanie schopnosťou semiotizovať svet teda spočíva v tom, že človek dokáže objavovať svet ako sféru znakov, t. j. foriem spätých s významami. Mentalizácia sveta sa špecifikuje

tak, že jej obsahom je konštruovanie mentálnych znakových ekvivalentov k objaveným znakom sveta. Formy mentálnych znakov zodpovedajú štruktúre identifikátorov znakov sveta (napr. forma *slnko* zodpovedá štruktúre identifikačných príznakov „slnka“), s ktorými sú asociované významy objavené v spätosti s identifikátormi (v tomto kontexte výklady významov v slovníkoch sú opisom foriem znakov sveta). Dôležité sú „významy objavené v spätosti s identifikátormi“. Čo znamená objaviť významy? Jedna z možných odpovedí je taká, ktorú sformulujeme na pozadí rozdelenia hermeneutiky na rekonštrukčnú a integračnú (porov. Sousedík 2008). Objaviť význam znamená rozumieť tomu, čo „vypovedá“ svojou formou znak sveta (podľa rekonštrukčnej hermeneutiky – rekonštruuje sa, čo mal autor na mysli), alebo pripísať tejto forme význam, ktorý vyplynie z mentálnej aktivity recipienta, opretej o svoju asimilačno-akomodačnú bázu (podľa integračnej hermeneutiky – znaková forma sa integruje do štruktúry vnútorného sveta recipienta); napr. znaková forma *voda* „vypovedá“, že ide o existenčný element života, ale pripisujeme jej aj význam „nepevný základ“ (*argumenty postavené na vode*) alebo „obraz nenápadného podryvača“ (*tichá voda brehy myje*) a pod. Objavenie významu je interpretačný produkt. V tomto kontexte interpretácia sa určuje ako mentálna aktivita, ktorou subjekt realizuje sémantický potenciál znakových foriem objavených vo svete, zahŕňajúci významy plynúce z povahy semioticky identifikovaného fragmentu sveta i významy navoditeľné z ponúk tohto fragmentu. Interpretácia smeruje k tomu, aby sa interpret zmocnil fragmentu v jeho povahovom i ponukovom aspekte, aby sa teda realizoval v svojej rekonštrukčnej aj integračnej modalite. Sú to dve základné perspektívy, z ktorých interpret pristupuje k fragmentom, aby potom objavoval ďalšie perspektívy v rámci nich, ako napr. pri fragmente voda perspektívu ohňa (význam „hasiaci prostriedok“) alebo perspektívu bezzásadovosti človeka (význam „súčasť symbolu bezzásadovosti“ – *vodu káže, víno pije*). Ako je známe, perspektivizácia prístupu k fragmentom sveta je interpretovi imanentná, a teda znaky sú ňou nutne poznačené (porov. s výkladmi klasikov filozofie jazyka: Wittgenstein 1980; Quine 1980), takže interpretácia sa začína zaujatím prístupovej perspektívy.

Závažnosť prístupovej perspektívy je zjavná pri mentalizácii sociálneho života, chápanej ako konštruovanie ekvivalentných znakových štruktúr vo vnútornom svete sociálnych koaktérov. Ekvivalencia predpokladá, samozrejme, nazeranie na semiotizovaný fragment sveta z tej istej perspektívy (porov. so spomínanou „scénou spoločnej pozornosti“, v rámci ktorej sa realizujú referenčné akty – akty upriamovania pozornosti na príslušné fragmenty sveta z istej perspektívy). Táto samozrejmosť sa týka interpretácie z rekonštrukčnej perspektívy, zameranej na to, čo mal autor povedaným na mysli, čo tým mienil. Interpretácia z integračnej perspektívy je legítimna vtedy, keď na konštruovaní ekvivalentných znakových štruktúr nezáleží, pretože aktuálna je interpretačná koncentrácia na významy výrazových štruktúr oslobodených od autora. V tejto súvislosti je dôležité podčiarknuť, že interpretácia sa vzťahuje na rozumenie tomu, čo autor mieni sprostredkovať výrazovými štruktúrami, aj tomu, čo

výrazové štruktúry ponúkajú. Primerané realite je odlišenie interpretácie od apercepce. Hoci aj pri aperpeccii ide o rozumenie (aperpeccia = vnímanie s rozumením), rozumenie sa týka len formy mentálnych znakov, čo sa dá opísať v duchu *Rozumiem, že forma X zahŕňa tieto a tieto identifikačné príznaky* (preto hovoríme, že pri aperpeccii sa rozumenie proste „dostaví“).

V definícii mentalizačnej jazykovej sebarealizácie sa hovorí o semioticko-praktickej a rozhodovacej dispozícii. Ide o väzbu praktickej činnosti a rozhodovania so semiotizáciou sveta. Tým, že sa človek mentálne zmocňuje sveta jeho semiotizáciou, nielenže sa dokáže orientovať vo svete, ale zorientovane prakticky aj konať. Znakové štruktúry fungujú ako smernice praktickej činnosti, ktorá sa však realizuje v konkrétnych podmienkach, čo vyvoláva potrebu rozhodnúť sa pre primeranú formu činnosti; napr. znaková štruktúra *voda ako existenčný element života* usmerňuje narábanie človeka s týmto objektom a ten sa rozhoduje v konkrétnych podmienkach, v akej podobe bude s ním narábať. Semiotizáciou sveta sa tak vytvára sieť normatívov ako orientačný základ praktickej činnosti, ktorej podmienky vyžadujú rozhodovanie o forme jej realizácie. Semioticko-praktickou aktivitou človek určuje seba v jazykovej modalite, určuje seba ako nositeľa jazyka v normatívnom vzťahu k jeho praktickej činnosti.

Definícia podnecuje k tomu, aby sme od jazykovej sebarealizácie odlišili jazykovú sebareprodukciu, resp. replikáciu spočívajúcu v reprodukcii, resp. replikácii prejavov uspokojenej mentalizačnej potreby, teda v opakovaní, resp. „kopírovaní“ navodených ekvivalentov a významov. Život človeka v jazykovej modalite prebieha ako navodzovanie pomeru medzi sebareprodukciou, resp. replikáciou a sebarealizáciou, medzi opakovaním toho, „kto som“, a manifestáciou, „kým môžem byť“. V tomto pomere sa odráža sklon jednotlivca k útlmu mentalizačnej potreby (semioticko-praktickej aktivity), alebo naopak k jej udržiavaniu. V prvom prípade ide o sklon k mentálnemu komfortu v zmysle mentálneho pohodlia, spočívajúceho v tom, že „mentálnym domovom“ jednotlivca sú znakové ekvivalenty a významy, ktoré sa pri stimuloch v mysli proste „dostavia“. Druhý prípad sa týka sklonu k nezotrávaniu v tomto komferte, sklonu k objavovaniu znakových ekvivalentov a významov. Vo vzdelávacom procese tieto sklony sa prejavujú ako protiklad medzi pasívnym a aktívnym učením sa: jednotlivec sa učí tak, že len preberá znakové ekvivalenty a významy od iných, alebo tak, že preberané ekvivalenty a významy aj modifikuje vlastnou semiotickou aktivitou. Tieto protikladné sklony manifestujú už spomínané protichodné orientácie človeka pri sebaurčovaní: sklon k mentálnemu komfortu je prejav horizontálnej orientácie, opačný sklon reprezentuje vertikálnu orientáciu – orientáciu človeka na to, čo ho objektívne určuje, čo je v základe jeho genézy.

Definícia podnecuje tak aj k tomu, aby sa zdôraznilo, že človek je aj sebaurčujúca jazyková bytosť, ktorá stvára svoj život jazykovou sebarealizáciou a sebareprodukciou, resp. replikáciou. Toto rozlišovanie spôsobov stvárnovania jazykového života má ten význam, že upriamuje pozornosť na problém, ktorý plyní z nastoľo-

vania podmienok podporujúcich sebareprodukciiu, resp. replikáciu a utlmujúcich sebarealizáciu. Problém sa dá nazvať humanizačná stagnácia. Tá nastáva vtedy – v tomto výkladovom kontexte –, keď sa v človeku otupuje citlivosť na následky potláčania mentalizačnej potreby a tým aj aktivácie dispozícií na jej uspokojovanie. Humanizačná stagnácia deformuje život jednotlivca i spoločnosti jeho deautentizáciou, ktorej následkami sú stagnácia v rozvoji osobnosti, v kultivovaní medziľudských vzťahov, občianskej emancipácii a pod.

AKVIZIČNÁ JAZYKOVÁ SEBAREALIZÁCIA

Teraz obráťme pozornosť na akvizičný aspekt jazykovej sebarealizácie, teda na realizáciu akvizičného jazykového potenciálu jednotlivca. Ide o osvojovanie materinského jazyka z hľadiska sebarealizácie (nadväzuje sa na opozíciu „materinský jazyk si osvojujeme – cudzí jazyk sa učíme“). Definícia tejto špecifickej sebarealizácie znie: Akvizičná jazyková sebarealizácia je aktivita motivovaná potrebou existovať v sociálnej životnej forme, uspokojovanou aktiváciou vôľovej dispozície na slobodnú orientáciu vo svete jazykových pravidiel, imitačnej a rozhodovacej dispozície a pretavenou na realizované prvky vlastného akvizičného jazykového potenciálu a na prejav jazykového sebaurčenia. Vychádza sa z toho, že materinský jazyk si osvojujeme preto, lebo nás k tomu núti potreba existovať v životnej forme, v ktorej existujú ľudia v našom kultúrnom okolí, teda v sociálnej životnej forme. Dieťa si osvojuje jazyk, lebo socializačná potreba ho motivuje správať sa a konať tak, ako to robia druhí v jeho okolí. Táto potreba zrejme evolučne nadväzuje na inštinkt druhej príslušnosti, na základe ktorého novorodenec sa dokáže identifikovať s osobami ako druhovými príslušníkmi, čo v ňom vyvoláva potrebu vyvíjať aktivity ako oni s dominanciou vydávania ľudských jazykových zvukov so zámermi. Dieťa iste vníma tieto zvuky ako konštituent sociálnej životnej formy, v ktorej musí aj ono existovať.

Sociálna životná forma je založená na pravidlách, takže potreba existovať v tejto forme zahŕňa aj potrebu ich ovládania. Preto sa aktivuje vôľa – chcenie osvojiť si pravidlá. Pravda, nedeje sa to tak, ako je to v prípade cudzieho jazyka, keď transparentne prejavujeme vôľu naučiť sa jeho pravidlá. Nie „chciet’ naučiť sa pravidlá“, ale „chciet’ jazykovo sa správať ako druhí v socializačnom okolí“ je obsahom vôle osvojovateľa jazyka, čiže pravidlá sú pre neho totožné so spôsobom jazykového správania druhých (zodpovedá to wittgensteinovskému chápaniu jazykových pravidiel; porov. s výkladom konceptu bezznalostná gramatická dispozícia v práci Dolník 2017, s. 48 – 53). V základe je spomínaná objektívna vôľa – vôľa k existencii sociálnej bytosti (z nej plynie potreba existovať v životnej forme druhých) –, z ktorej vzišlo subjektívne chcenie jazykovo sa správať ako druhí. V definícii sa hovorí o vôľovej dispozícii na slobodnú orientáciu v svete pravidiel. Slobodná orientácia spočíva v praktickom poznaní jazykových pravidiel. Praktický spôsob ich osvojovania je založený na objektívne danom spôsobe ich existencie – objektívne existujú ako konšti-

tučná vlastnosť jazykovej praxe členov jazykového kolektívu, ako súčasť používania jazyka. Praktické poznanie jazykových pravidiel, plynúce z praktického spôsobu ich osvojovania, používateľ dáva najavo tým, že správne používa jazyk aj bez toho, aby vedel o pravidlách, dokázal ich opísať a pomenovať, čo svedčí o jeho slobode v orientácii v jazykových pravidlách. Jeho orientácia v tomto svete je slobodná, lebo je založená na praktickom poznaní jazykovej nevyhnutnosti (objektívnej nutnosti jazykových pravidiel), ktorým sa táto nutnosť ako vonkajšie prinútenie premenila na formu vlastného jazykového správania používateľa podľa jeho potreby, a slobodná je aj preto, lebo používateľ nie je obmedzovaný v praktickom poznávaní jazykových pravidiel.

V tejto súvislosti mimopraktické poznávanie jazykových pravidiel je obmedzovanie slobodnej orientácie v tomto svete, ak sa má používateľ v jazykovej praxi orientovať podľa naučených pravidiel. Toto obmedzovanie je zjavné vtedy, keď ho naučené pravidlo núti korigovať prakticky poznané pravidlo (napr. nie *kvôli chorobe*, ale *pre chorobu*). Z perspektívy abstraktných pravidiel, ktoré sa používateľ učí, sloboda jeho orientácie závisí od znalosti týchto pravidiel, pokiaľ sú považované za objektívnu jazykovú danosť (abstraktnú podstatu jazyka). Praktické poznávanie v rámci osvojovania jazykových pravidiel vz. mimopraktické poznávanie v rámci učenia sa pravidiel je tak opozícia, za ktorou je otázka, čo je objektívnou danosťou určujúcou slobodnú orientáciu v svete jazykových pravidiel. Jasné je to, že relativizácia slobodnej orientácie vedie prvotne k odlišeniu metajazykovej orientácie od jazykovej, a teda aj akvizičnej metajazykovej sebarealizácie od akvizičnej jazykovej sebarealizácie, a potom k skúmaniu vzťahu medzi nimi (čo presahuje rámec tohto výkladu).

Pre uspokojenie potreby existovať v sociálnej životnej forme má zásadný význam aktivácia orientačnej dispozície. Podstatnou zložkou akvizičnej jazykovej sebarealizácie je realizácia imitačného potenciálu. Realizáciou tohto potenciálu jednotlivec sa prejavuje ako nositeľ sociálnej životnej formy, takže nejde len o to, že si osvojuje jazyk a tým ho ovláda. Analýza imitácie v tomto kontexte vyjaví, čo zahŕňa prejavovanie sa ako nositeľ tejto životnej formy. Funkčný rozbor ukázal, že imitácia je indukčné, expresívne, internalizačné, štandardizačné, reprodukčné, nadväzovacie a mentalizačné médium (porov. Dolník 2012, s. 74 – 88).

Imitácia ako indukčné médium navodzuje vzťah „patríť k niekomu“, teda solidaritu, spolupatričnosť, a súčasne ako expresívne médium vyjadruje tento vzťah. Špecialista, skúmajúci nadobúdanie jazyka v ontogenéze v rámci sledovania kultúrneho vývoja ľudského myslenia, vyzdvihuje rolu procesu, ktorý nazýva imitácia výmenou rolí, chápaná tak, „že dieťa sa musí učiť používať istý symbol vo vzťahu k dospelému takisto, ako ho dospelý použil vo vzťahu k nemu“ (Tomasello 2015, s. 138). Avšak imitácia výmenou rolí nie je len prostriedok osvojovania jazyka v jeho používaní, ale aj prostriedok solidarity – spoločným jazykovým správaním sa navodzuje a vyjadruje spolupatričnosť a súčasne aj nadindividuálna identita. Keďže jazy-

kové správania osvojované týmto spôsobom sú exempláre jazykových štandardizácií (konvencionalizácií), imitácia sa tu ukazuje ako médium ich internalizácie (imitácia ako internalizačné médium).

Imitácia je aj štandardizačné médium. K jej osvetleniu môže prispieť vplyvný evolučný biológ, ktorý vyvolal rozruch tým, že zaviedol paralelu gény – mémy: „Ako sa gény rozmnožujú v genosfére, a to tak, že pomocou spermií a vajíčok prechádzajú z tela do tela, tak sa rozmnožujú aj mémy v memosfére, a to tak, že preskakujú z mozgu do mozgu pomocou procesu, ktorý môžeme označiť ako imitáciu vo všeobecnom zmysle“ (Dawkins 1978, s. 319). Mémy, zahŕňajúce aj jazykové znaky, ako kultúrne paralely génov môžu fungovať ako nefyzické replikátory na základe imitačnej dispozície človeka. Imitáciou sa mémy stávajú interindividuálnymi sémantickopamäťovými jednotkami, čiže prvkami kultúry danej society, ňou sa odovzdávajú aj z generácie na generáciu, a tak sa realizuje potenciál ich životnosti. Ich životnosť má podobu štandardizácií. V tomto svetle imitácia sa ukazuje ako reprodukčné médium, prostriedok „plodenia“ kultúrnych potomkov (nositeľov mémov). Tým, že sa imitáciou mémy šíria v rámci generácie i medzigeneračne, reprodukuje sa človek ako kultúrna bytosť. Zjavné je však aj to, že imitácia je aj nadväzovacie médium, ktoré funguje ako autotranspozícia človeka do sféry druhých (porov. s imitáciou výmenou rolí) na transformáciu prejavov druhých do vlastného sveta. Efektom nadväzovania ako autotranspozíčno-transformačného diania je mentalizácia prejavov druhých (porov. s mentalizáciou sveta).

Uspokojovanie potreby existovať v sociálnej životnej forme, teda ako nositeľ tejto formy, aktiváciou imitačnej dispozície zahŕňa všetky tieto efekty fungovania imitácie ako média osvojovania jazyka. Aktivácia tejto dispozície v tomto kontexte znamená, že si ňou jednotlivec osvojuje jazykové štandardizácie, využívajúc svoju autotranspozíčno-transformačnú dispozíciu, a tým sa dostáva do vzťahu sociálnej solidarity aj nadobúda nadindividuálnu identitu, prispieva k fixácii jazykových znakov ako mémov v societe i k reprodukcii človeka ako kultúrnej bytosti, ako aj k udržiavaniu kultúrnej (tým aj jazykovej) kontinuity. Osvojovanie jazykových štandardizácií zahŕňa aj praktické jazykové poznávanie varírovania jazykového vyjadrovania sa, možností selekcie jazykových výrazov, založenej na ich synonymii (v najširšom zmysle). Možnosť selekcie, voľby jazykových výrazov sa viaže na možnosť aktivácie rozhodovacej dispozície aj v tomto referenčnom rámci. K prostriedkom uspokojovania potreby existovať v sociálnej životnej forme patrí aj aktivácia tejto dispozície, pretože imanentnou vlastnosťou tejto formy je alternatívnosť. K aktivácii tejto dispozície v ontogenéze dochádza súbežne s praktickým poznaním príčiny, resp. následku výskytu alternatív.

Ako sa môže pri akvizičnej jazykovej sebarealizácii prejaviť jazykové sebaurčenie jednotlivca? V tomto momente si treba pripomenúť, že imitácia nie je kopírovanie, a to preto, lebo je spätá s interpretáciou, čo umožňuje variáciu imitátov, variabilitu reakcie na imitant. Dieťa, ktoré ešte nemá stvárnenú artikulačnú bázu ako do-

spelý, imituje jeho výslovnosť na podklade svojej rozvíjajúcej sa bázy a svoj imitát interpretuje ako zodpovedajúci imitantu. Tak sa začína jeho artikulačné sebaurčenie. Aj keď sa jeho artikulačná báza primerane stvární, tým, že artikuláciu adaptuje na svoje artikulačne relevantné fyziologické danosti, určuje svoj „artikulačný život“. Tieto danosti tvoria artikulačný komponent jeho jazykovej asimilačnej bázy, ktorá určuje kvalitu imitácie ako akomodačnej reakcie (imitáciou sa prispôsobuje artikulácii druhého). Iste nie je neprimerané rozšírenie tohto zistenia na komplexnú jazykovú asimilačnú bázu (a na asimilačnú bázu vôbec). Z tejto bázy plynie akvizičné jazykové sebaurčenie jednotlivcov. Tí pristupujú k jazykovým imitantom z pozície tejto bázy a to sa odráža v kvalite ich imitátov. Akvizičné jazykové diferencie ako prejav sebaurčenia sa teda netýkajú len výslovnosti, ale aj intonácie, sémantiky i pragmaticky aj štylistiky. Môžeme konštatovať, že akvizičné jazykové sebaurčenie je založené na adaptácii jazykových imitantom na utváranú a utvorenú jazykovú asimilačnú bázu, ktorá je v pozadí interpretácie spätéj s imitáciou, a teda určuje aj kvalitu jazykových imitátov.

OPERAČNÁ JAZYKOVÁ SEBAREALIZÁCIA

Jazyková sebarealizácia má aj operačnú stránku. Ide o realizáciu možností jednotlivca so zreteľom na operácie s jazykovými znakmi, o realizáciu jeho jazykovooperačného potenciálu. S kontextom tohto výkladu je kongruentná táto definícia: Operačná jazyková sebarealizácia je aktivita motivovaná potrebou vyjadrovacej flexibility, uspokojovanou aktiváciou vôľovej dispozície na ťaženie zo slobodnej orientácie v svete jazykových operácií, operačnej praktickointeligenčnej a rozhodovacej dispozície a pretavenou na realizované prvky vlastného jazykovooperačného potenciálu na prejav jazykového sebaurčenia. Potreba flexibilne sa vyjadrovať vzišla z premenlivosti okolností používania jazyka, na ktorú sa používatelia adaptovali, čo si vyžadovalo vyjadrovaciu flexibilitu, schopnosť pružne operovať s jazykovými prostriedkami, ako aj z ich vnútorných pohnútok pri aktuálnom používaní jazyka, plynúcich z hodnotenia vlastného spôsobu vyjadrovania. Premenlivosť okolností i vnútorné pohnútky stimulujú funkčne diferencované spôsoby vyjadrovania, predpokladajúce adekvátne jazykové operácie.

Táto potreba vyvoláva aktiváciu vôľovej dispozície zameranú na funkčné využívanie vlastnej slobodnej orientácie v jazykových operáciách, plynúcej z ich praktického poznávania v komunikácii ako nevyhnutných jazykových aktivít na realizáciu rozmanitých zámerov. Aktivuje sa chcenie adaptovať prakticky ovládané jazykové operácie na aktuálne podmienky komunikačnej udalosti v mene jej úspešného zvládnutia. Vôľa operovať prakticky ovládanými jazykovými znakmi sa realizuje aktivovaním operačnej praktickointeligenčnej dispozície. Inteligencia sa tu chápe ako schopnosť človeka prispôbiť sa problémom a úlohám v daných podmienkach (rozdiel medzi problémom a úlohou sa tu interpretuje tak, že kým problém je nejaká

prekážka, ktorej prekonanie sa ešte nevyriešilo, úloha je exemplár vyriešeného problému; vo vzťahu k jednotlivcovi je dôležité, či pre neho je problémom to, čo už je vyriešené). Ak v základe intelligenčnej dispozície je prax, praktická skúsenosť spojená so zodpovedajúcim nadaním, ide o praktickú inteligenciu. Operačná praktická inteligencia sa týka operačných problémov a úloh, prekážok, ktoré treba prekonať na ceste k istému cieľu v daných podmienkach. Operačný jazykový sebarealizačný potenciál je určený touto inteligenciou špecifikovanou jej vzťahovanosťou na jazykové operácie, ako redukcia, expanzia, transpozícia, transformácia, repetícia, aktualizácia a deaktivizačná operácia, derivácia, deregulačná operácia (operácia, ktorou sa funkčne naruša pravidlo) atď. Potreba vyjadrovacej flexibility sa uspokojuje voľbou z množiny týchto operácií, čo aktivuje rozhodovaciu dispozíciu.

Operačná praktická jazyková inteligencia je ďalší faktor, ktorý sa prejavuje v jazykovom sebaurčení jednotlivca. Túto inteligenciu prejavuje tým, ako dokáže zužitkovať operačný potenciál jazyka, čo, pravda, súvisí s celkovou „spriaznenosťou“ jednotlivca a jazyka. Výraz v úvodzovkách má evokovať analógiu medzi pomerom jednotlivca k svojmu jazyku a pomerom rekonštrukčného interpreta k pôvodcovi vnímaného komunikátu. Rekonštrukčne orientovaný interpret sa usiluje o spoznanie zmyslu komunikátu zamýšľaného jeho pôvodcom, čo sa deje empatiou recipienta, ktorý sa vžíva do vnútorného sveta autora, aby s ním komunikát znovu utváral (rekonštruoval). To však predpokladá zvláštny súzvuk medzi recipientom a autorom, ktorého podmienkou sú isté nadobudnuté aj vrodené vlastnosti interpreta (porov. Sousedík 2008, ktorý vykladá protagonistu rekonštrukčnej hermeneutiky Emilia Bettiho). Podobný súzvuk – kongenialita – je medzi nositeľom jazyka a jazykom, v možných používaniach ktorého sa odráža zmysel, ktorý doň vložil jeho tvorca – generácie používateľov – systematickou jazykovou praxou. „Kongenialný“ používateľ je empatický, dokáže sa vžiť do vnútra tohto tvorca a s ním akoby znovu utvárať jazyk. Súzvuk s tvorcom jazyka dosahuje jazykovou praxou, podporovanou jazykovým nadaním. Tento súzvuk sa premieta do rozvinutosti jazykového sebaurčenia jednotlivca.

ZÁVER

Jazyková sebarealizácia je aktivita, ktorou nositeľ prirodzeného jazyka reaguje na mentalizačnú, socializačnú a flexibilnú vyjadrovaciu potrebu, plynúcu z antropizačnej nastavenosti človeka. Ako realizuje jednotlivec túto aktivitu, závisí od jeho vôle slobodne sa orientovať v svete znakov, jazykových pravidiel a jazykových operácií, od jeho semioticko-praktickej, imitačnej a operačnej praktickej intelligenčnej dispozície, ako aj od jeho dispozície na rozhodovanie, nasadzovanej pri voľbe z možností v konkrétnych podmienkach používania jazyka. Sloboda orientácie v týchto svetoch je podmienená dôverným praktickým ovládaním nutností, ktoré ich konštituuju, teda toho, čo utvára svet znakov, jazykových pravidiel a jazykových

operácií. Ide o ovládanie ekvivalencií a sémantizácií v svete znakov, analógií v svete jazykových pravidiel a manipulačných techník v svete jazykových operácií. Prívlastkom *dôverné* (praktické ovládanie) sa vyjadruje, že sa jednotlivec zmocňuje týchto nutností bezprostredne prakticky (bez sprostredkujúceho umového poznávania nutností): praktickými jazykovými úkonmi pri používaní jazyka robí rekonštrukčné kroky v týchto svetoch a vžíva sa do spôsobu ich existencie a fungovania, využíva- júc svoj jazykový talent a svoju jazykovú „empatiu“ (schopnosť „vcítiť sa“ do pova- hy a možností jazyka). Na realizáciu týchto krokov aktivuje semioticko-praktickú, imitačnú a operačnú praktickú inteligenčnú dispozíciu ako prostriedok mentalizač- nej, akvizičnej a operačnej jazykovej sebarealizácie.

Kľúčovým prvkom tejto komplexnej dispozície je interpretačná schopnosť, ktorá mala zásadný význam pre antroipoizáciu predľudskej bytosti, pretože prostred- níctvom nej evolučne sa rodiači človek vynaňoval sa zo stavu absolútnej prírodnej bytosti a nadobúdala fundamentálnu slobodu ako zakladajúcu podmienku sebareali- zácie. Na interpretácii, slobode a sebarealizácii je založený autentický život človeka, teda život, ktorý zodpovedá jeho životu nastavenému v procese evolučného zrodu a tým určenému ako jemu vlastný spôsob existencie, čiže spôsob, ktorý robí a udr- žiava človeka človekom. Autentický jazykový život vedie jednotlivec jazykovou se- barealizáciou, ktorú prežíva ako jazykovú slobodu dosiahnutú a dosahovanú inter- pretáciou. Interpretácia je súčasť semiotizácie sveta, imitácie i uplatňovania praktic- kej inteligenčnej dispozície a určuje kvalitu mentalizačnej, akvizičnej a operačnej jazykovej sebarealizácie. Meradlom tejto kvality je praktické ovládanie už realizo- vaných interpretácií v kombinácii s prejavmi ich prekračovania. Jednotlivca charak- terizuje pomer medzi sklonom k zotrvávaniu pri realizovaných interpretáciách a k ich prekračovaniu, a teda medzi jazykovou sebareprodukciou a sebarealizáciou v prísnom zmysle. Tento pomer sa premieta do charakteristiky jeho jazykového se- baurčenia.

Bibliografia

- BERLIN, Isaiah (1958): *Two Concepts of Liberty*. Oxford: Clarendon Press.
- ČERNÍK, Václav (1984): *Systém kategorií materialistické dialektiky (Kritika Hegelovej Logiky ako vedy)*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda. 723 s.
- DAWKINS, Richard (1978): *Das egoistische Gen*. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag. 264 s.
- DOLNÍK, Juraj (2012): *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram. 368 s.
- DOLNÍK, Juraj (2013): *Všeobecná jazykoveda*. 2. vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 430 s.
- DOLNÍK, Juraj (2017): *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 248 s.

- DOLNÍK, Juraj (2018): *Jazyk v pragmatike*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 198 s.
- DOLNÍK, Juraj (2021): *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 222 s.
- KRIZA, Thomas (2018): *Die Frage nach dem Sinn des Lebens*. Hamburg: Felix Meiner Verlag. 336 s.
- NAKONEČNÝ, Milan (1998): *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia. 340 s.
- PICO, della Mirandola, Giovanni (1997): *Über die Würde des Menschen*. Stuttgart: Reclam. 125 s.
- ROSENBERG, Marshall B. (2016): *Nenásilná komunikace*. 4. vyd. Preklad N. Garciová. Praha: Portál. 240 s.
- SCHOPENHAUER, Arthur (2010): *Svet ako vôľa a predstava. I.* Preklad P. Elexová. Bratislava: Kalligram. 488 s.
- SLOTEDIJK, Peter (2009): *Du mußt dein Leben ändern. Über Anthropotechnik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. 723 s.
- SOUSEDÍK, Stanislav – BETTI, Emilio (2008): *Úvod do rekonstruktivní hermeneutiky*. Praha: Triton. 171 s.
- TOMASELLO, Michael (2015): *Die kulturelle Entwicklung des menschlichen Denkens. Zur Evolution der Kognition*. 5. Aufl. Preklad J. Schröder. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. 378 s.
- VIŠŇOVSKÝ, Emil (2005): Racionalita ako normativita. In: *Filozofia*, roč. 60, č. 1, s. 1 – 7.